

نفوذ تاریخی و منزلت علمی حضرت فاطمه (ع)

<?xml encoding="UTF-8?">

اشاره

گفتمان حاضر در واقع جمع آوری دیدگاه هایی از سخنان حجج اسلام والمسلمین دکتر محمود تقی زاده دآوری، (1) علی اکبر رشاد (2) و دکتر احمد بهشتی (3) می باشد که در باب نقش و نفوذ حضرت فاطمه علیهاالسلام در میان مسلمانان و علل این تأثیر و نیز در خصوص مقام مربّیگری و منزلت علمی و معارف فاطمی تدوین گردیده است.

بانوان شیعه : لطفا در زمینه نقش و نفوذ حضرت زهرا علیهاالسلام در میان مسلمانان توضیح دهید.

تقی زاده دآوری : در تاریخ، فرهنگ و تمدن ایران پس از اسلام، حضرت فاطمه علیهاالسلام یکی از چهره های مستمرّ الهام آفرین برای متدینان راست کیش، فعالان سیاسی حق طلب، مصلحان اجتماعی خیرخواه، معلّمان صبور و حلیم، نویسندگان آگاه و اصلاح طلب، اسلام شناسان متعهد و دنیاناگرا، روشن فکران زمان شناس و اصولگرا، هنرمندان دیندار و ستّگرا، شاعران قوم دوست و مذهبگرا، خطّاطان با ذوق و معنویتگرا، کارشناسان مسائل جنسیتی، خانواده و تعلیم و تربیت، همسران خانواده دوست، زنان پرکار و قناعت پیشه، و مادران دلسوز و مهربان بوده است. عرصه های این سازندگی و نفوذ را می توان در ادبیات (شعر و نثر)، الهیات، عرفان، اخلاق، تعلیم و تربیت، هنر (خطّاطی، طرّاحی، خوش نویسی، کتیبه ها و نقاشی ها)، در شعارهای سیاسی و انقلابی، در توسّلات و عزلت ها و خلوت نشینی های دین دارانه مشاهده نمود. فاطمه زهرا علیهاالسلام به طور غیرمستقیم، از طریق فرزندان اسوه اش، حسنین و زینبین علیهم السلام نیز در قوام و بقای حیات شیعی ما مؤثر بوده است. از این رو، به نظر می رسد اصل نقش و نفوذ این بانوی بزرگ در زندگی جمعی ما چندان موردی برای بحث نداشته باشد. او بدون تردید، یکی از پرجاذبه ترین شخصیت های معنوی برای گروه های وسیعی از اقشار جامعه در طول تاریخ مسلمانی ما بوده، بلکه بحث در نوع نقش و نوع جاذبه ای است که ایشان در قالب مذهب و فرهنگ و تاریخ برای ما دارد.

بانوان شیعه : علت اصلی اهمیت و نفوذ حضرت زهرا علیهاالسلام چیست؟

تقی زاده دآوری : قطعا به خاطر مزایا، فضایل و کمالات متعالی این بانوی بزرگ است. برخی از این مزیت ها و فضیلت ها، اعطایی، غیراکتسابی و انتسابی است. مزیت خانوادگی حَسَبی، نَسَبی و ارثی است. شرافت خانوادگی او به دختر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بودن، دختر حضرت خدیجه علیهاالسلام بودن، همسر حضرت علی علیه السلام بودن، مادر حسنین علیهماالسلام بودن، از تبار موحدان و مذهب حنیف ابراهیمی بودن و امثال آن بازگشت می کند که ویژگی هایی نادر، انحصاری و یگانه اند. و به همین دلیل، اگرچه فاطمه علیهاالسلام برای به دست آوردن آن ها، تلاشی انجام نداده و این امتیازات معنوی از طریق تولّد در خانواده پیامبر صلی الله علیه و آله

به ایشان اعطا شده اند، ولی همچنان موجب عزّت، شرافت و تعالی این بانوی نمونه اند.

اجازه دهید این ایده را از طریق تمثیل روشن سازیم. ممکن است از شما پرسیده شود : جایگاه و منزلت «الماس» در میان سنگ های طبیعی به چه دلیلی است؟ شما احتمالاً پاسخ خواهید داد : بدون تردید، الماس برای همه اقوام و همه جوامع، سنگی گران بها و گران قیمت است. ولی گرانی قیمت آن به لحاظ مزیت های طبیعی است که برای ما دارد؛ مثلاً، هیچ سنگی را نمی توان جایگزین آن کرد، به وفور یافت نمی شود، بلکه به ندرت به چنگ می آید، استحکام و صلابت، شفافیت و قدرت خیره کنندگی یگانه ای دارد و امثال آن. «طاووس» نیز در میان پرندگان چنین است، از منزلتی والا نزد ما انسان ها برخوردار است، بسیار باشکوه، با جلالت و با عظمت به چشم می آید، بسیار جذاب و دوست داشتنی به نظر می رسد، با هیچ پرنده و حیوانی قابل جابه جایی نیست؛ شکل، اندام، رنگ و ترکیبی منحصر به فرد دارد که برای ما بسیار باارزش، گران قدر و یگانه است. از این رو، ملاحظه می کنید که سنگ های طبیعی با منزلت زیادند، ولی هیچ کدام «الماس» نمی شوند؛ پرندگان زیبا فراوانند، ولی هیچ کدام «طاووس» نمی شوند. سطح، درجه و حدّ الماس و طاووس از سطح و درجه و حدّ سایر سنگ ها و پرنده ها برای ما انسان ها کاملاً متفاوتند. این ارزش اکتسابی نیست، محصول تلاش و رنج و کار نیست، عطایی و موهوبی است. برای ما انسان ها، اصولاً امور یگانه و اشیای منحصر به فرد، جذاب و دلربا هستند. فاطمه زهرا علیهاالسلام نیز این چنین است؛ دومی ندارد، جایگزین ندارد، نادر و یگانه است. از مزیت حَسَبی و نَسَبی ممتازی برخوردار است که برای ما باحیثیت و ارزشمند می باشد.

بانوان شیعه : لطفا این ایده را قدری بیشتر توضیح دهید.

تقی زاده دآوری : اجازه دهید این ایده را با مسئله ولادت این بانوی بزرگ توضیح دهم. بنابر نقل مشهور، تولّد آن حضرت در روز جمعه 20 جمادی الثانی سال دوم بعثت روی داده است. در زمینه تولّد ایشان، گزارشی در متون تاریخی اسلام ثبت شده که صرف نظر از صحّت و یا عدم صحّت تاریخی آن، به یک امر مهمّی در زمینه نقش و تأثیر حالات روحی والدین در هنگام تکوین نطفه و شکل گیری جنین اشاره دارد؛ امری که امروزه مطالعات پزشکی و روان پزشکی نیز آن را تأیید می کنند. (مانند مطالعاتی که در زمینه اثرات نامطلوب سیگار و مشروبات الکلی در نوزاد والدین سیگاری یا الکلی انجام شده و صحّت این امر را تأیید کرده اند.) طبق گزارش مزبور، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور شد چهل روز از حضرت خدیجه علیهاالسلام فاصله بگیرد و به عبادت و مناجات مشغول شود. حضرت در خانه فاطمه بنت اسد علیهاالسلام، مادر حضرت امیر علیه السلام، به مدت چهل روز ماند و روزها را به روزه داری و شب ها را به تهجّد مشغول بود. غروب، هنگام افطار، امر می کرد تا در خانه را باز کنند و هر که می خواهد وارد شود و میهمان پیامبر باشد.

نکته اول در این گزارش تاریخی، آن است که پیامبر به طور ارادی مدتی از حضرت خدیجه علیهاالسلام فاصله گرفته است. فاصله منزل پیامبر صلی الله علیه و آله تا منزل فاطمه بنت اسد علیهاالسلام به لحاظ بُعد مسافت، اصلاً دور نبود، ولی نکته مهم در مفارقت ارادی کوتاه مدت پیامبر از خدیجه علیهاالسلام است که امروزه همه افراد دست اندرکار مسائل خانواده، آن را برای تداوم محبت خانوادگی و تجدید طراوت و نشاط رابطه زن و شوهری ضروری می دانند و بدان توصیه می کنند. در واقع، در انعقاد نطفه این بانوی بزرگ علیهاالسلام، علمی ترین و دقیق ترین شرایط تکوین و تولید یک نوزاد سالم، صالح و بهنجار رعایت شده است. اینکه در متون دینی همواره به وضو دار بودن زوجین توصیه شده است، اینکه توصیه شده مقاربت جنسی

مسبق به نماز و مناجات با خدای بزرگ باشد، اینکه پس از پُرخوری در اطعمه و اشربه و پُری معده مقاربتی صورت نگیرد، همه این ها، نقش و تأثیر تعادل قوای جسمانی و حالات روانی همسرخواهانه سرشار از معنویت و عشق را در تکوین جنینی سالم نشان می دهند. البته توصیه های مذکور به معنای نادیده گرفتن اثرات محیط خانوادگی، آموزشی و اجتماعی در شکل گیری شخصیت کودک نیستند آن موارد نیز در جای خود، در متون دینی ما مطرح شده اند بلکه بدین معنایند که شخصیت کودک از عوامل متعددی تأثیر می پذیرد که زمینه ابتدایی و اول آن طهارت جسم و جان، بدن و روان والدین می باشد. بخشی از متون دینی، مثلاً آنجا که خوردن میوه های خاصی همانند «سیب» و یا «به» را در دوران حاملگی توصیه می کنند، در واقع به همین تأثیر اشاره دارند. گزارش مزبور در ادامه، از حضرت امیر علیه السلام، که خود میزبان پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است، نقل می کند که در شب چهلیم، پیامبر صلی الله علیه و آله با خوشه ای از خرما و انگور و همچنین آب افطار نمود و سپس به خانه خود رفت.

نکته دیگری که از این گزارش می توان آموخت آن است که حالات روحی و روانی هنگامی مؤثر واقع می شوند که به صورت ملکه درآمده، در روح رسوخ و استواری یابند. صرف یک حالت آنی معنوی جذّاب و یا یک احساس دفعی روح بخش لطیف کفایت نمی کند و به نسل بعد منتقل نمی شود، بلکه احساسی ریشه دار، میلی راسخ، تمایلی قویم و کششی برآمده از تمام وجود است که در نطفه و جنین مؤثر می افتد. اگر روح سرشار از معنا و خلوص و محبت باشد (چنان که در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله این چنین بود) نطفه ای پاک، مصفا و سالم را نتیجه می دهد، وگرنه چه بسا زمینه شرارت، خباثت و شیطنت پدید آورد. البته قوام گرفتن چنین احساس و تمایلی نیازمند گذشت زمان و تکرار و فاصله و فراق است که در این گزارش، چهل روز ذکر شده؛ یعنی برای بسته شدن نطفه فاطمه زهرا علیهاالسلام یک احساس نیرومند عاطفی چهل روزه فراهم شده است.

بانوان شیعه : آیا نکته و یا نکات قابل ذکر دیگری نیز در این گزارش وجود دارند؟

تقی زاده داوری : بلی، نکته آموزنده دیگر این گزارش، داشتن برنامه در مسئله زاد و ولد است؛ بدین معنا که والدین پیش از انعقاد نطفه، متفق و مصمم در داشتن فرزند باشند و برای تولّد او برنامه ریزی کنند؛ نه اینکه فرزندان، معلول هوس های آنی و تمایلات دفعی والدین بوده و ناخواسته به جامعه تحویل داده شوند. گزارش مذکور به خوبی گویای آن است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و حضرت خدیجه علیهاالسلام از مدت ها قبل، تولّد این بانوی بزرگ را طالب بوده و برای آن، مقدماتی تدارک دیده بودند.

به طور خلاصه، می توان گفت : اهمیت، تأثیر و نفوذ حضرت فاطمه علیهاالسلام در فرهنگ ما، به خاطر فضایل، کمالات و آراستگی های این بانوی بزرگ می باشد. برخی از این مزایاها اعطایی و غیراکتسابی اند که همه گفتار ما در این بخش بدان ها اختصاص داشت؛ قرار گرفتن در جایگاه فرزندی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، جای گرفتن در محل همسری خلیفه و وصی پیامبر صلی الله علیه و آله، قرار گرفتن در جایگاه تنها ادامه دهنده نسل پیامبر صلی الله علیه و آله، جای گرفتن در محل مادری دو سید جوانان بهشت، حسن و حسین علیهماالسلام، قرار گرفتن در جایگاه عضویت در حلقه شریف کسا، جای گرفتن در محل عضویت گروه مباهله، قرار گرفتن در جایگاه معنوی خیر کثیر (کوثر)، و سرانجام، جای گرفتن در محل ویژه و انحصاری فاطمه علیهاالسلام بودن، همه این موارد و ده ها فضایل اکتسابی دیگر که در اینجا طرح نشده اند از فاطمه زهرا علیهاالسلام شخصیتی ممتاز و متعالی فراهم آورده اند.

ولی اہم و عمدہ فضایل این بانو در کمالات اکتسابی اوست کہ ذکر آن ہا مجال دیگر می طلبد. حالات معنوی، روحیات انسانی، عادات کریمانہ، رفتارہای منطقی، گفتارہای حکیمانہ، برخوردہای صمیمانہ و سایر ویژگی ہای برجستہ این بانوی بزرگ از او یک اسوہ حسنہ و یک نمونہ مثالین در جامعہ و فرہنگ ما ساختہ اند. آن ہا باید یک بہ یک شرح دادہ شوند تا زمینہ تأسی ما بہ ایشان را فراہم آورند.

این را ہم باید اضافہ کرد کہ بخشی از منقبت و اہمیت و ارزش فاطمہ زہرا علیہا السلام در فرہنگ ما، بہ خاطر تعبیرات و تمجیداتی است کہ پیامبر بزرگ اسلام صلی اللہ علیہ و آلہ و امامان اہل بیت علیہم السلام از این بانو بہ عمل آوردہ اند. این تعبیر باید بہ طور جداگانہ مورد بررسی قرار گیرند و وجوہ آن توضیح دادہ شوند. بہ نظر می رسد این عرصہ نیز کاملاً آموزندہ و الہام بخش می باشد.

بانوان شیعہ : لطفاً دربارہ تأثیر و نقش مربیگری و احیاء حضرت فاطمہ علیہا السلام در جامعہ نبوی صدر اسلام و جوامع بشری توضیح دهید.

رشاد : اصولاً زن ہویت تربیتی و نقش مربیگری برای جامعہ بشری دارد. در کنار ہر پیامبر عظیم الشان و ہر مصلح بزرگ، چہرہ یک زن مربی وجود دارد کہ او را پرورندہ است. در کنار مصلحان و احیاء بزرگ همچون حضرت ابراہیم، موسی و عیسی و پیامبر علیہم السلام و در کنار امیرالمؤمنین و ائمہ اطہار علیہم السلام یک زن و بانوی بزرگواری قرار داشتہ کہ واسطہ فیض خدا با بشریت بودہ است. حضرت موسی علیہ السلام در کنار مادر و خواہر ارجمندش پرورندہ شد و در دورہ ظهور عیسوی، گویا در میان مردان (مردی کہ شأن ابوت حضرت عیسی علیہ السلام را داشتہ باشد، وجود نداشت)، ولی زنی کہ شایستگی پیامبرپروری داشتہ باشد، بود و از این رو، حضرت عیسی علیہ السلام فقط از دامن یک زن ظهور کرد.

اولین انیس و یاور پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ یک زن بود و این زن اولین کسی بود کہ بہ او گروید. پس از حضرت خدیجہ علیہا السلام در کنار تنہایی ہای پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ ، فاطمہ کوچک سر رسید و برای او مادری کرد و پیامبر ہمیشہ می فرمود : «الفاطمۃ امّ ابیہا». (4) اگر پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ می فرمود : فاطمہ مادر من است، از این نظر بود کہ حضرت فاطمہ علیہا السلام در سن کم، برای پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ مادری می کرد و پس از آن، وجود حضرت زہرا علیہا السلام در کنار حضرت علی علیہ السلام . منشأ برترین احیاء ہا در ہمہ تاریخ و در میان ہمہ اقوام، و واسطہ دوام نسل ہا مردہا ہستند، ولی سلسلہ رہبری و نسل عصمت می بایست از طریق زن بہ پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ متصل شود و حضرت فاطمہ علیہا السلام این حلقہ اتصال بود. زنان نقش مربیگری در تاریخ دارند و تاریخ گواہ این واقعیت است.

از امام راحل رحمہ اللہ تعبیری بہ یاد دارم کہ بر این نکتہ تأکید می فرمود کہ : زن رہبرپرور است. امام راحل، کہ این تعبیر را بیان می فرمود، در فرہنگ وحی ذوب شدہ بود. اگر فاطمہ علیہا السلام «کوثر» است، بہ ہمین دلیل است. مقام تربیتی و علمی او همانند کوثری جوشان، هنوز ہم موج می زند و ہمہ پهنای تاریخ را سیراب می کند. فاطمہ معصومہ علیہا السلام ، کہ در قم مدفون است و مرقد ایشان قرن ہاست منشأ حرکت و برکت می باشد، تنہا جرقہ ای از وجود پربرکت حضرت فاطمہ زہرا علیہا السلام می باشد؛ زیرا حوزہ علمیہ در کنار ایشان تأسیس شدہ و حوزہ در جوار فاطمہ معصومہ علیہا السلام وجودی همچون امام عزیز رحمہ اللہ پروراندہ است. در طول تاریخ تشیع، ہمہ فیلسوفان، متفکران و ہمہ فقیہان و عالمان مصلح بہ لحاظ معنوی، فرزندان کوثر پیامبر صلی اللہ علیہ و آلہ ہستند و فرزندان قرن عصمتند.

یکی از بزرگان می فرماید : در خواب به من گفته شد که «الفاطمةُ ليلةُ القدرِ» او می گوید : به آیه الله شعرانی عرض کردم که من در خواب یا مکاشفه، چنین پیامی را شنیدم. ایشان فرمودند : از امام صادق علیه السلام نیز روایتی است که در آن، این مضمون به چشم می خورد و کتاب تفسیری را به من توصیه کردند که در آن این روایت وجود دارد. به واقع، بین حضرت فاطمه علیها السلام و «ليلة القدر» شباهت هایی وجود دارد؛ از جمله آن ها، اینکه همان گونه که تدبیر یازده ماه دیگر در ماهی که مشتمل بر ليلة القدر است، انجام می پذیرد، یازده امام معصوم علیهم السلام نیز در وجود حضرت فاطمه علیها السلام مقدر می گردند و مقدر می شود که یازده ماه عصمت از دامن او ظهور کنند.

بانوان شیعه : اگر درباره کم و کیف علوم و معارفی که از وجود پربرت حضرت فاطمه علیها السلام به یادگار مانده اند نکات خاصی در نظر دارید بفرمایید.

رشاد : غربت حضرت فاطمه علیها السلام در عصر ما، به غربت حکمت و معرفت فاطمی علیها السلام است. غربت فاطمی علیها السلام در این است که ما هنوز یک تفسیر و شرح درخور برای خطبه آن بزرگوار ننوشته ایم. عجیب است من از دو اندیشمند، از دو ذوق و دو جنس تفکر یک عبارت را در این باره شنیدم؛ وقتی خدمت عالم ربّانی آیه الله جوادی آملی رسیدم و درباره مشکلات دانشنامه فاطمی مطالبی را بیان کردم و از جمله متذکر شدم که منابع کم هستند و مستندات و روایات محدود، ایشان فرمود : روایات کم هستند ولی غنی اند. مردی باید که از این عبارات کم و کوتاه، مطالب فراوانی اجتهاد نماید. فحل اگر باشد از یک عبارت می تواند سه جلد کتاب استخراج کند و اضافه کردند : خطبه حضرت زهرا علیها السلام مادر نهج البلاغه، و همه کلمات و نامه ها و خطب امیرالمؤمنین علیه السلام شرح این خطبه اند.

افسوس که باید به ساحت قدسی حضرت فاطمه علیها السلام عذر تقصیر ببریم که تا این حد معارف ایشان مظلوم و غریب واقع شده اند. بنده نظرم به این جمله، که «خطبه حضرت زهرا علیها السلام مادر نهج البلاغه است»، جلب شد. در مشورت با استاد فرزانه و اندیشمند، محمد حکیمی، هم درباره دانشنامه مشورت می کردم، ایشان نیز همین حرف را زدند و گفتند : نهج البلاغه فرزند خطبه های حضرت فاطمه علیها السلام است و کلمات امیرالمؤمنین علیه السلام شرح خطبه فدکیه اند. به ایشان گفتم : جناب حضرت آیه الله جوادی آملی هم چنین مطلبی را بیان کردند. آیا مظلومیتی بالاتر از این وجود دارد که مظلوم اول و آخر، امیرالمؤمنین علیه السلام ، با این همه عظمت، شرح وجود فاطمه علیها السلام باشد و امامت تفصیل وجود زهرا علیها السلام باشد، ولی معارف آن بزرگوار تا این اندازه غریب بمانند؟ آیا مظلومیت بالاتر از این که مظلوم اول و آخر هستی امیرالمؤمنین علیه السلام است و امیرالمؤمنین علیه السلام با این همه عظمت، شرح وجودی این بانوست، ولی هنوز آن قدر معارف فاطمی غریب هستند که ما طلبه ها نیز برای فهم و انتشار آن ها با مشکل محتوا، مستند و منبع روبه رو هستیم. خدا را شاکریم که توفیق عنایت کرد که مجموعه ای از افراد متخصص فراهم شوند تا دانشنامه فاطمی به عنوان گامی برای احیای این غربت ها طرّاحی گردد.

برای تهیه این دانشنامه، سی مرحله را برنامه ریزی نمودیم؛ از جمله طرّاحی مدخل ها، شیوه نامه نویسی، ساختاردهی و تهیه اصولی که باید بر این اثر عظیم حاکم باشند. در هر حال، ما وظیفه داریم اعلام آمادگی نماییم و همّت کنیم که خدمتی انجام دهیم. کار خودش انجام می شود. کار دانشنامه امام علی علیه السلام نیز در فضای عجیبی از عشق و شیفتگی انجام شد. به هر حال، امیدواریم که در بیان معارف فاطمی از افراط و تفریط

بانوان شیعه : لطفا تصویری از منزلت علمی حضرت فاطمه علیهاالسلام ترسیم نمایید.

بهشتی : حضرت زهرا علیهاالسلام درس رسمی و مکتبی به شیوه متعارف نخوانده اند و در تاریخ نیز در این باره که ایشان نزد معلّم و آموزگار خاصی (غیر از رسول اکرم صلی الله علیه و آله) تحصیل کرده باشد، مطلبی وارد نشده است، ولی در عین حال، ایشان با وجود آنکه راه معمولی و طولانی کثرت تعلیم و تعلّم را به طریق عادی طی نکرده، حایز بالاترین منازل و مراتب علمی است و هرگز نمی توان گفت : ایشان توانایی خواندن و نوشتن نداشته و از این موهبت محروم بوده است؛ چنان که درباره حضرت امیر علیه السلام هم در تاریخ ثبت نشده که ایشان در جایی خاص، دروس اکتسابی را به صورت مکتبی فراگرفته باشند، ولی در عین حال، بسیاری از کتابت ها و حتی کتابت قرآن و کتابت امور مربوط به پیامبر صلی الله علیه و آله و نگارش نامه ها را انجام می داد. تاریخ زندگی حضرت فاطمه علیهاالسلام در خصوص این مطلب (تعلّم و نوشتن) صامت است، ولی قرآینی در زندگی ایشان وجود دارند که نشان می دهند ایشان خواندن و نوشتن می دانست. در تاریخ آمده است که روزی حسنین علیهماالسلام خطی را نوشتند و نزد مادر آوردند تا ایشان قضاوت نماید که کدام یک از دو خط نیکوترند. ایشان امر را به حضرت پیامبر و علی علیهماالسلام ارجاع دادند، ولی در نهایت، آن بزرگواران نیز قضاوت امر را به وجود خود حضرت فاطمه زهرا علیهاالسلام موکول کردند و این ها نشانه آن هستند که در این بانو، شایستگی حلّ و فصل چنین امر ظریف و مهمی را می دیدند.

یکی از نکات مهمی که درباره منزلت علمی حضرت فاطمه علیهاالسلام باید گفت، مطلبی است که می توان از تعبیر بلند حضرت سجّاد علیه السلام درباره حضرت زینب علیهاالسلام استنباط نمود. حضرت سجّاد علیه السلام درباره حضرت زینب علیهاالسلام می فرماید : «أَنْتِ بِحَمْدِ اللَّهِ عَالِمَةٌ غَيْرُ مُعَلِّمَةٍ»؛ (5) شما بحمدالله دانایی هستی که با تعلیم معمولی به علم و دانش دست نیافته ای.

قطعا این تعبیر و این تعریف درباره حضرت زهرا علیهاالسلام بیشتر صدق می کند و ایشان عالمه غیرمعلّمه است و علم ایشان خدادادی می باشد. کسی که در روایات، به عنوان «محدّثه» معرفی شده و فرشته با او سخن می گفته و حقایق را برای او بیان می کرده و ایشان املا می نموده و حضرت امیر علیه السلام می نوشته، قطعا وجودی است که به گنجینه های علم لدّنی راه دارد.

کسی که وجود مبارکش طبق شهادت روایات و زیارات، مهبط ملائکه الهی و محل نزول کلام و تکلم پروردگار بوده، مسلّم دارای مقام بلند «عالمه غیرمعلّمه» است. حضرت زینب کبری علیهاالسلام دارای عصمت صغرا و حضرت زهرا علیهاالسلام دارای عصمت کبرا می باشند. و اگر مقامات علوم لدّنی و افاضات نوریه و اشراقیه علوم الهیه از لوازم مقام عصمت است، مسلّم و به طریق اولی حضرت فاطمه علیهاالسلام صاحب مقامات علوم غیرتعلیمی است.

حضرت مریم علیهاالسلام با فرشته ها، هم صحبت بود و قرآن او را زنی برگزیده می داند : «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ.» (آل عمران : 42) و در جای دیگری می فرماید : «يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ.» (آل عمران : 43) حضرت مریم علیهاالسلام نخست برگزیده می شود و از لوازم اصطفای و عبودیت الهی این است که فرد همراز فرشتگان می گردد. خداوند درباره گفت وگوی فرشته با مادر حضرت موسی علیه السلام هم می فرماید : «أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا

رَأَدُّهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ.» (قصص : 7)

این وحی توسط فرشته بود و یا بی واسطه؟ بعضی ها گفته اند : مگر می شود غیر از انبیا کسی با فرشته گفت وگو داشته باشد؟ بعضی از اهل سنت مخالفت می کنند و می گویند : محال است فرشتگان با غیرانبیا تکلم داشته باشند. ولی این آیات نشان می دهند که این زن ها نبی نبودند، ولی با خدا تکلم داشتند. بنابراین، حضرت فاطمه علیهاالسلام ، که مقام و منزلتش از زن های برجسته یاد شده در تاریخ برتر است، به طریق اولی از چنین مقام و منزلتی برخوردار بوده است. این مقام والا مقامی است برای بالاترین زن و بالاترین مرد غیر از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله .

مرحوم علامه مطهری گاهی در جلسات طلبگی می فرمودند : بعید نیست حضرت فاطمه علیهاالسلام مقامشان از ائمه هم بالاتر باشد؛ ائمه ای که مقامشان از انبیا بالاتر است؛ مقام حضرت فاطمه علیهاالسلام از ایشان بالاتر است. من خودم این حدیث را ندیدم و نخواندم، ولی این حدیث را یکی از علما از قول امام حسن عسکری علیه السلام نقل می کرد : «الفاطمَةُ الْحَجَّةُ عَلَيْنَا»؛ حضرت فاطمه علیهاالسلام حجت بر ما ائمه علیهم السلام است. وقتی ائمه اطهار علیهم السلام بر مردم حجتند و حضرت زهرا علیهاالسلام حجت بر ائمه است، بنابراین، مقام علمی آن حضرت علیهاالسلام را نمی توان دست کم گرفت. «تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل.» بنابراین، اگر پیامبر صلی الله علیه و آله هزار باب علم را به امیرالمؤمنین علیه السلام تعلیم داده، می فرماید : «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا»، (6) اگر پیامبر صلی الله علیه و آله شهر علم و حضرت علی علیه السلام باب علم است، حضرت زهرا علیهاالسلام از این باب باید جلوتر باشد و طبق این شواهد، حضرت صدیقه علیهاالسلام باید از لحاظ علمی، مقام بسیار برجسته و بالایی داشته باشد.

بانوان شیعه : از جلسات تدریس و تفسیر قرآن حضرت فاطمه علیهاالسلام در تاریخ چیزی به یادگار مانده است؟

بهشتی : قدر مسلم از محضر چنین بانویی زن ها استفاده می کردند، اما زن هایی که سطح سوادشان صفر و یا در حداقل بود نمی توانستند بهره ای را که باید و شاید از این بانو ببرند. قصور از زن ها بود، از حضرت زهرا علیهاالسلام نبود؛ مثل آنکه یک ریاضیدان بزرگ بخواهد به بچه های کلاس اول ریاضیات عالی درس بدهد. آن زن ها در مرحله ای نبودند که بتوانند از محضر ایشان بهره های کافی و وافیه ببرند، ولی همین که آن حضرت علیهاالسلام ملهمات خویش و احادیثی را که از سوی فرشته برایش گفته می شدند و حضرت امیر علیهاالسلام آن ها را می نوشت، بهترین دلیل برای آن است که مقامش چقدر والا بوده است. حضرت علی علیه السلام به سینه اش اشاره می کرد و می فرمود : «إِنَّ هَهُنَا لَعِلْمًا جَمًّا»؛ (7) «أَنَا أَعْلَمُ بِطُرُقِ السَّمَاءِ مِنْ طُرُقِ الْأَرْضِ.» (8) اگر همین خطبه ای را که حضرت زهرا علیهاالسلام ایراد نمودند مورد مطالعه قرار دهیم مقام علمی آن حضرت هویدا می شود و عجیب اینکه حضرت زینب علیهاالسلام این خطبه را حفظ کرد و روایت نمود. در اینجا، انسان هم به مقام حضرت زهرا علیهاالسلام و هم حضرت زینب علیهاالسلام پی می برد. اگر قسمت هایی را که در این خطبه مربوط به توحید و فلسفه و جهان بینی و فقه است مورد مطالعه قرار دهیم و تجزیه و تحلیل کنیم، می توان درباره اش مقالات و کتاب های متعدد نوشت البته به اندازه ظرفیت خود نویسنده، نه به اندازه ظرفیت حضرت زهرا علیهاالسلام .

آب دریا را اگر نتوان کشید

هم به قدر تشنگی باید چشید

خطبه های یادگار مانده از آن بانو خود بهترین شاهد برای مقام علمی و فقهی و فلسفی این بزرگوار است و از هر نظر، می تواند شخصیت علمی و فقهی آن بزرگوار را نشان دهد.

بانوان شیعه : در باب معارف و منزلت علمی خطبه «فدکیه»، اگر مطلب ویژه ای مدّ نظر دارید بیان نمایید.

بهشتی : معارف خطبه «فدکیه» با منزلت علمی نهج البلاغه و قرآن قابل قیاس می باشند. البته این به معنای آن است که هر مطلبی از این خطبه را می توان در قرآن کریم و نهج البلاغه بررسی کرد و در مرحله بعد، می توان آن را با کلماتی که از ائمه اطهار علیهاالسلام باقی مانده اند مقایسه نمود؛ یعنی در حقیقت، می توان گفت : سرچشمه همه معارفی که در قرآن و بیانات حضرت صدیقه و امیرالمؤمنین علیهماالسلام وجود دارند یکی است و آن خداوند متعال است. آن ها هر چه دارند از آن سرچشمه غیب دارند. وقتی سرچشمه یکی باشد همه آن ها به یک جا می رسند و ما فوق قرآن چیزی نداریم و هر چه داریم پرتوی است از وحی و در آئینه خطبه فدکیه زلالی و نورانیت وحی الهی هویدا است.

بانوان شیعه : اگر با یک رویکرد کلی به زندگی حضرت فاطمه علیهاالسلام نظر شود، چه نکته ای برای شخص شما از میان ویژگی های زندگی آن بزرگوار بسیار چشمگیر بوده است؟

احمد بهشتی : من به لحاظ اینکه چند کتاب درباره تربیت و خانواده نوشته ام، مثل خانواده در قرآن، مسائل و مشکلات خانوادگی، مسائل و مشکلات زنشویی، و اسلام و تربیت کودکان، و ...، ظواهر زندگی آن حضرت برایم بسیار جذاب بوده و مرا تحت تأثیر قرار داده است. مناجات ها و حالات معنوی و شب زنده داری ها، همه مهم هستند، ولی آن ها در حقیقت و باطن نورانی حضرت زهرا علیهاالسلام تجلّی می کنند. هر چند قوامِ ظواهر زندگی حضرت علیهاالسلام به اخلاص و عبادت و معرفتِ باطنی ایشان بوده ولی ما که نمی توانیم اوج آن معارف را فهم نماییم حداقل تأمل در سطر سطرِ ظواهرِ زندگی آن حضرت علیهاالسلام می تواند ابوابِ بی شماری از معارف را به روی ما بگشاید. برای شخص من وقتی با نگاهی تربیتی به ظواهر زندگی آن بانو می نگرم، چند نکته مهم بوده اند :

یکی مسئله همسررداری حضرت زهرا علیهاالسلام است؛ با آن عظمت مقام و شخصیت، ایشان چه از لحاظ خانوادگی و چه از لحاظ شخصی، در برابر حضرت امیر علیه السلام در نهایت تواضع رفتار می کنند؛ بانویی که تمام مشکلات خانوادگی را تحمّل می کند و یک بار به روی حضرت علی علیه السلام نمی آورد. بعضی از زن ها چقدر در عظمت مردها مؤثرند! (مثلاً، همسر علامه طباطبایی رحمه الله در موفقیت ایشان خیلی مؤثر بوده است.) وقتی حضرت امیر علیهاالسلام به جنگ می رفت و شمشیر خون آلودی را به خانه می آورد و کناری می گذاشت، حضرت فاطمه علیهاالسلام نمی پرسید : چه غنیمت آورده ای؟ وقتی خیلی گرسنه می شدند و سه روز افطارشان را می بخشیدند، یک بار کلمه ای که گله ای از آن استشمام شود بر زبان نمی آورد. آن حضرت علیهاالسلام از لحاظ همسررداری، برترین و بزرگ ترین الگوست برای تمام زن های مسلمان و تمام دین های دنیا. دوم از حیث تربیت اولاد، اهمیت کارهای ایشان کم نیست. در آن شرایط سخت و دشوار، دختران و پسران تربیت کرد که هر کدام نمونه روزگارند، و با آن روش بسیار متین و خدایسندانه آن ها را تحویل جامعه داد. برای من، این ظواهر بسیار جذابند. ما نمی توانیم به کنه این مطلب پی ببریم. اخلاقِ مادری و اخلاق همسررداری

و درجه گذشت و فداکاری ایشان قابل تقدیر است. ایشان فداکارانه از کیان امامت و حقوق حضرت علی علیه السلام و ولایت ایشان دفاع کرد.

بانوان شیعه : آیا از شواهد و قرائن تاریخی می توان به این معنی نزدیک شد که وجود این بانو، در بین اهل بیت علیهم السلام محوریت ویژه ای داشته است؟

احمد بهشتی : بله وقتی حضرت زهرا علیهاالسلام وارد می شود، پیامبر صلی الله علیه و آله برمی خیزد و دست ایشان را می بوسد. این مطلب معنا می دهد. وقتی ایشان از شهر بیرون می رود، آخرین فردی را که وداع می کند حضرت زهرا علیهاالسلام است، و وقتی وارد می شود، اولین فردی را که دیدار می کند فاطمه زهرا علیهاالسلام است. همه این ها رموزی است که صاحبان خرد باید در آن دقت نمایند. در حدیث «کساء» آمده است : «جابر بن عبدالله انصاری از حضرت زهرا علیهاالسلام نقل می کند : روزی پدرم بر من وارد شد و فرمود : سلام بر تو، ای فاطمه. عرض کردم : بر شما باد سلام خدا. فرمود : در بدن خود احساس ناتوانی می کنم. عرض کردم : پدر جان! شما را به خدا می سپارم تا ضعف از شما رخت بربندد. فرمود : عبای یمنی را بیاور و مرا با آن بپوشان ... سپس من و حسن و حسین و علی علیهم السلام به فرموده پیامبر در زیر عبا جمع شدیم. پس از آن، پیامبر طرفین عبا را گرفته، دست راست خود را به سوی آسمان بلند کرد و عرضه داشت : پروردگارا! اینان اهل بیت و خالصان و یاران من اند. جبرئیل می پرسد : آنان چه کسانی اند؟ خداوند جواب داد : آنان فاطمه اند و پدر فاطمه، فاطمه اند و شوهر فاطمه، فاطمه اند و فرزندان فاطمه علیهم السلام . (9)

محور در حدیث کساء فاطمه است. خداوند نفرمود آنان محمد و دخترش و دامادش و نوه هایش هستند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله محور قرار نگرفت، بلکه حضرت فاطمه علیهاالسلام محور قرار گرفت. این ها نشان می دهند که مقام حضرت زهرا علیهاالسلام در اوج بوده است. زن های آن موقع که یا سوادشان صفر بود و یا کم، چگونه می توانستند از این دریای بیکران استفاده کنند؛ در جایی که حضرت امیر با آنکه هزار باب علم داشته است، در مقابل او زانو می زند و آن الهامات و محدثاتی را که برای حضرت زهرا علیهاالسلام از طریق فرشته وحی آمده بودند، می نویسد از این نکته محوریت و اهمیت منزلت علمی آن بانو آشکار می شود. بانوان شیعه : از همه سروران گرامی که با پاسخ آموزنده خود زمینه این گفتمان علمی را فراهم آورند. سپاسگزاری می کنیم.

پی نوشت ها :

1. عضو هیئت علمی و معاون پژوهشی دانشگاه قم، ریاست مؤسسه شیعه شناسی.
2. عضو شورای عالی انقلاب فرهنگی، ریاست پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه و محقق و مدرس حوزه و دانشگاه.
3. عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، محقق و مدرس حوزه و دانشگاه.
4. ر. ک. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج 43، ص 19، روایت 19، باب 2.
5. همان، ج 45، ص 164، روایت 7، باب 39.
6. محمدباقر مجلسی، پیشین، ج 10، ص 120، روایت 1، باب 8.
7. نهج البلاغه، حکمت 147.

8. همان، خطبه 190.

9. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، چ شانزدهم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1378، ج 17، ص 298 303 /
قاضی نورالله شوشتری، احقاق الحق، تعلیقات شهاب الدین مرعشی نجفی، قم، مکتبه آیه الله مرعشی نجفی،
1403 ق، ج 2، ص 554 557.